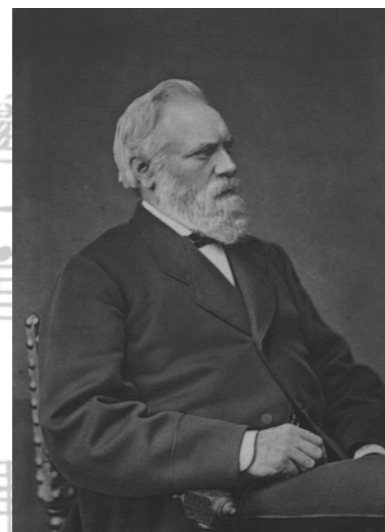

Deze publicatie is mogelijk gemaakt dankzij steun van het Göteborg Organ Art Center aan de University of Gothenburg.

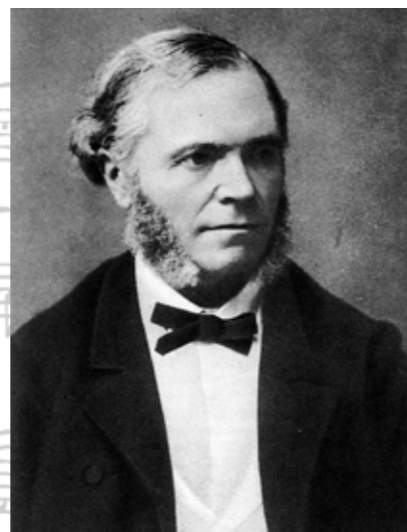
Tempo en metronoom in de Franse muziek van de negentiende eeuw - Deel 3 ¹

Louis-James-Alfred Lefébure-Wely (1817-1869)

Jacques-Nicolas Lemmens (1823-1881)

César Franck (1822-1890)

¹ Deel 1 van deze bijdrage verscheen in *Orgelkunst* nr. 148, XXXVIII, maart 2015, blz. 4-16; deel 2 in nr. 149, XXXVIII, juni 2015, blz. 56-63

Partituur op de achtergrond: Quasi marcia op. 22 van César Franck.

7 Metronoomcijfers van Lefébure-Wely

Een bron van uitzonderlijk belang vormen de 'Meditaciones religiosas' opus 122 van Lefébure-Wely (1817-1869).¹ Elk stuk is bij het begin voorzien van een metronoomcijfer en op het eind van de precieze duur in minuten en seconden. Voor zover mij bekend is dit een uniek geval. Ik laat hier in het midden of dit bedoeld was om de functionaliteit van de stukken te optimaliseren voor gebruik tijdens de dienst, dan wel of Lefébure wou uitpakken met zijn 'dernier cri' chronometer. In beide gevallen zijn de conclusies evenwel dezelfde!

Hier volgt een overzicht van de stukken met respectievelijk de tempo aanduiding, het metronoomcijfer (de waarde voor de kwartnoot, tenzij anders aangegeven), de maatsoort, het aantal maten, de theoretische duur en de precieze duur zoals die door Lefébure wordt genoteerd.

1. Andante	76	3/4	59 maten	2'22	2'30
2. Allegro	100	C	151	6'03	3'25
3. Cantabile	88	C	42	1'54	2'15
4. Marche	120	2/4	226	3'46	4'
5. Andante	63	9/8	44	2'15	2'45
6. Moderato	120	C*	70	3'00	3'15
7. Andante	100	6/4	36	2'10	2'40
8. Allegro	144**	6/8	154	2'08	2'15
9. Maestoso	60	C	151	10'	8'
10/1 - Largo	72	C	24	1'20	1'
10/2 - Andante	76	C	53	2'56	3'

*alla breve

**gepunteerde kwartnoot

De kleine verschillen duiden er op dat Lefébure-Wely een 'echte' uitvoering gechronometreerd heeft. De vetgedrukte 6'03 bij nr. 2 wordt verder besproken. De totale tijd is niet de simpele optelling van de duur van het aantal maten in een bepaald tempo. Behalve twee uitzonderingen is de duur altijd lichtjes langer dan een zuiver wiskundige berekening zou geven. De voor de hand liggende verklaring is de aanwezigheid van verschillende uitgeschreven 'ritardando, rallentando' enz..

In de volgende lijst ga ik daar voor elk stuk op in.

1. Drie maal een uitgeschreven 'rit', in een totaal van elf, plus een 'retenez'.
2. Het metronoomcijfer heeft betrekking op de echte maat van het stuk met twee sterke tijden, geen vier. Dit verklaart waarom de mathematische duur het dubbele is van de door Lefébure genoteerde minuten en seconden. De werkelijke duur is vanzelfsprekend iets meer dan de mathematische gedeeld door twee, rekening houdend met de twee keer voorkomend 'plus lent'.
3. 'retardez' in vier maten.
4. In dit stuk is er geen uitgeschreven 'rallentando', maar men kan niet heen om de kleine obligate vertragingen omwille van de muzikale structuur.

5. Vele malen 'ritardando', en ook een 'animez', maar het karakter van het stuk vraagt ondubbelzinnig om een soepel 'ad libitum'.
6. 'retardez' in vier maten, plus een fermate.
7. Vele uitgeschreven vertragingen, zes maten, en op het eind: 'lent'.
8. Geen uitgeschreven 'ritardando', maar zoals in nummer vier is het onwaarschijnlijk dat het einde van een zin niet één keer zou worden neergelegd, of dat er een retorisch ritenuto voorkomt.
9. De *Marche Funèbre* is beduidend korter dan de mathematische berekening. 'retardez' is slechts in drie maten voorgeschreven. Het is evenwel een natuurlijke zaak om het middendeel, met zijn zingende en hoopgevende melodie, wat sneller te nemen, *poco piu mosso*, om met het eerste thema terug te keren tot het begintempo. Ook de retorische passage met het crescendo-diminuendo kan men zich nauwelijks voorstellen zonder temposchommelingen of 'stringendo'.
- 10/1 - Merkwaardigerwijs 20 seconden korter dan de theoretische duur, ondanks een 'ritardando'.
- 10/2 - Slechts vier seconden langer, hoewel er vijf maal een 'ritardando' gevraagd wordt.

De originele metronoomcijfers in Lefébure-Wely's harmoniumstukken of zijn opera, geven geen anomalieën of roepen geen vragen op.² Ze komen allemaal mooi overeen met het aanvoelen van de speler van de 21ste eeuw. Jammer genoeg staat er, voor zover ik heb kunnen nazien, nergens een precieze duur genoteerd zoals in de *Meditaciones*. Snelle tempi zijn soms wat snel, trage wat traag, maar is er geen reden om het metronoomcijfer anders te interpreteren dan op de moderne manier. Tot bewijs van het tegendeel kunnen we aannemen dat dit bij Lefébure-Wely de regel is.

Andante in Bes-groot uit de 'meditaciones religiosas', opus 122 (1858) van Louis-James Alfred Lefébure-Wely.

8 Jacques-Nicolas Lemmens: vele vragen, enkele antwoorden

De orgelcomposities van Lemmens (1823-1881) behoren vandaag niet tot het meest populaire repertoire. Over tempo worden er dus ook niet veel vragen gesteld, tenminste niet in detail. Toch blijkt er iets aan de hand te zijn. Enerzijds leest men in bronnen uit de tijd dat het orgelspel van Lemmens gekenmerkt was door een rustig, eerder langzaam tempo, en dat zijn lessen over repertoire in dezelfde richting gingen. Dit is dus geheel conform met de ideologie over de correcte nieuwe kerkmuziek.

Anderzijds geven de orgelwerken die voorzien zijn van een metronoomcijfer een geheel ander beeld. Het gaat over de *Four Organ Pieces in the Free Style* en de *Sonates*, uitgegeven in Engeland.³ Het consequent toepassen van deze metronoomcijfers is nagenoeg onmogelijk. Het muzikale resultaat is onbevredigend, de technische eisen zijn zeer groot en het subjectief ervaren tempo komt niet overeen met de Italiaanse term bij het begin van het stuk. Daarenboven is men verplicht een uiterst grote marge toe te passen om bepaalde passages überhaupt te kunnen spelen. Gevolg is meestal dat de uitvoerder het metronoomcijfer zo dicht mogelijk benadert, maar zonder andere leidraad dan het eigen aanvoelen. Het is dus niet verwonderlijk dat bijvoorbeeld bij heruitgaven van de sonates, het metronoomcijfer weggelaten wordt of aangepast aan het technisch haalbare. Daarom is het nodig om deze cijfers van dichterbij te bekijken en elk van de werken te bespreken.

Bij elk stuk geef ik de tempoaanduiding, het metronoomcijfer, de maatsoort, de doorsnee snelste notenwaarde, afgekort 'S- ...', en de 'theoretische' of 'rekenkundige' duur. Bij de aanduiding 'tic' wordt het metronoomcijfer op de moderne, 'mathematische' manier strikt toegepast. De aangegeven notenwaarde precies komt dan overeen met één slag van de metronoom of slinger. Bij 'tictac' komt de aangegeven notenwaarde overeen met twee slagen.⁴

De 'Four Pieces' zijn in de editie van 1866 terug te vinden via: [imslp.org/wiki/4_Organ_Pieces_in_Free_Style_\(Lemmens,_Jacques-Nicolas\)](https://www.imslp.org/wiki/4_Organ_Pieces_in_Free_Style_(Lemmens,_Jacques-Nicolas))

De 'Sonatas' zijn terug te vinden via: <https://urresearch.rochester.edu/institutionalPublicationPublicView.action?institutionalItemId=3221>

8.1 Four Organ Pieces in the Free Style, Novello, Ewer & C°, London (1866)

N° 1 Allegretto.

Allegretto Met: ♩ = 152

3/4

S-triolen van achtsten

tic → ca 4 min

tictac → 8 min bij ♩ = 152

Indien de kwartnoot als teleenheid genomen wordt, krijgt men een heel snelle indruk, als het ware 'Prestissimo'. Deze interpretatie is redelijkerwijs uitgesloten. Wanneer de achtste als teleenheid

genomen wordt, lijkt 'Allegretto' aanvankelijk aan de langzame kant, vooral omdat men geneigd is om in eerste instantie het tempo in overeenstemming te brengen met het mathematisch geïnterpreteerd metronoomcijfer. Wanneer men evenwel onmiddellijk de achtste aan 152 gelijkstelt, dan vermijdt men dit. Maar ook bij de 'tictac'-interpretatie verdwijnt het aanvankelijke gevoel van traagheid in de loop van het stuk. Ik kom hier op het einde van dit hoofdstuk op terug.

N° 2 Christmas Offertorium.

- Chorus of Shepherds.

Allegro Maestoso Met: ♩ = 120

C

S-opmaat achtste, doorsnee kwartnoten.

tic → ca 2 min bij ♩ = 120

De teleenheid en de metrische schrijfwijze komen overeen. Hier lijkt mij elke discussie uitgesloten, de metronoom geeft de kwartnoten.

- Gloria in Excelsis Deo.

Andante, geen Met.

C

'Voix Cèlestes.' [sic] Swell.

Geen commentaar.

- Pastorale.

Animato. Met: ♩ = 104

6/8

tic → 2 min 30.

Hier is er een ogenschijnlijke tegenspraak tussen de maatsoort en de metronoomaanduiding. Maar toch dringt het zich op om het cijfer *tic* te interpreteren: het exact laten overeenkomen van MM 104 met de kwartnoot, dit wil zeggen twee achtsten, geeft een natuurlijk tempo voor de achtste. Deze manier van werken is volkomen verdedigbaar wanneer men de metronoom gebruikt zoals voorgeschreven in die tijd. De metronoom helpt de speler om vóór het begin van het stuk het juiste tempo te vinden. Vanuit de kwartnoot vindt men vanzelf de achtste, die hier dan 208 zou moeten zijn, een cijfer dat niet gebruikt werd. Dit tempo kan theoretisch ook aangegeven worden door de gepunteerde achtste gelijk te stellen aan 69, maar dat is minder handig om de waarde van de achtste te vinden dan wanneer men vertrekt van de kwartnoot à 104.

Er zijn ook alternatieven voor deze werkwijze. Primo, men laat de achtste overeenkomen met 104, dan wordt het stuk heel langzaam en duurt het 5 minuten, maar het is niet uitgesloten. Secundo, wanneer men uitgaat van een drukfout en de gepunteerde kwartnoot gelijkstelt aan 104, dan wordt het stuk heel snel, onnatuur-

lijk snel. Daarenboven wordt deze *Pastorale* met een duur van 1 minuut 40 verhoudingsgewijs te kort binnen het geheel.

- Adoration.

Andante Sostenuto. Met: ♩ = 66

C kwartnoten, enkele achtsten

tic → 2 min

Nota: wordt het tweede deel van de *Sonate Pascale*, cfr. infra.

- Chorus.

geen tempo aanduiding, maar het is de reprise van het eerste deel, Chorus of Shepherds, bijgevolg Met: ♩ = 120

C

tic → 1 min

Zelfde opmerking als hoger.

Totaal van het *Christmas Offertorium*:

tic ca 8 min (of 10 min 30 indien bij de *Pastorale* ♩ = 104), een redelijk getal voor een feestelijk Offertorium.

N° 3 Fantasia.

- wordt deel 1 *Allegro* van de *Sonate Pascale*, cfr. infra.

N° 4 Grand Fantasia in E minor. (The Storm)

- Andante Sostenuto. Met: ♩ = 108.

Poco Adagio

C

S-8en in de eerste sectie, zestienden in de tweede en derde, tweedertigsten in 'poco animato'

tic → 8 min

tictac → 16 min indien de zestiende overeenkomt met 108.

Wanneer men het metronoomcijfer mathematisch toepast, komt men voor de absolute onmogelijkheid te staan om dit min of meer vol te houden in de verschillende delen van dit stuk. Een

alternatieve oplossing dringt zich op: de achtste komt overeen met twee slagen van de metronoom. In moderne termen betekent dit dus dat de achtste overeenkomt met MM 54. Waarom dit niet op deze manier genoteerd is, wordt verklaard door een pragmatische instelling. Wanneer men er van uit gaat dat de metronoom een hulpmiddel is om het juiste tempo te vinden, dan is het cijfer MM 54 evenwel moeilijker te hanteren dan MM 108. Deze *tictac* verhouding laat zodoende toe om het hele stuk globaal in hetzelfde tempo te spelen. Ik laat de occasionele temposchommelingen buiten beschouwing. Op deze manier wordt de inleiding een echte inleiding - de stilte voor de storm -, de trompet solo m 41 krijgt een betekenis binnen het kader van een pastorale scène, de articulaties in 'poco animato' kunnen gerespecteerd worden, en tenslotte kan men in de 'storm' vanaf m 69 de verhoudingen van de notenwaarden helemaal bewaren.

- Prayer.

Andantino. Met: ♩ = 108

(nog steeds C)

tic → 1 min 15

Het is logisch om in dit nieuwe deel de teleenheid te wijzigen en van *tictac* naar *tic* over te schakelen. De tempoaanduiding 'Andantino' en de schrijfwijze in halve noten volgens het karakter van een *Prayer* verantwoorden deze keuze volkomen. Het tempo wordt als natuurlijk ervaren en kan helemaal gerespecteerd worden.

- Met: ♩ = 144

Agitato. (tussen de notenbalken geschreven)

(nog steeds C)

tic → 40 sec

Er is geen reden om de teleenheid te wijzigen, het is geen nieuw deel en er staat geen tempoaanduiding, alleen een metronoomcijfer: Met ♩ = 108

Het volgen van dit cijfer geeft helemaal het karakter van 'agitato'.

tic → ca 3 min

Totaal van de *Grand Fantasia*:

tic → 13 min

tictac → 21 min

Beide uitkomsten geven een aanvaardbare duur voor een *Grand Fantasia*. Toch is de eerste interpretatie moeilijk houdbaar. Wanneer men bij het eerste, belangrijkste deel van dit 'symfonisch gedicht', het 'andante sostenuto' de metronoomaanduiding op de moderne manier toepast, dan wordt dit deel vanaf de zestienden muzikaal nagenoeg zinloos. Er is geen verhaal, geen verstaanbaarheid. Het enige wat overblijft is het soort virtuositeit dat de speler tenslotte geen voldoening geeft voor de geleverde inspanning en de luisteraar mateloos verveelt.